

Het vijfde
gebod

Johanne A. van Archem

Pionierstrilogie 1

JOHANNE A. VAN ARCHEM

Het vijfde gebod

Pionierstrilogie deel 1

Uitgeverij Zomer & Keuning

Een woensdag in augustus 1921.

Hermen Kromhof richtte zich op toen hij zijn naam hoorde roepen. Hij voelde de onaangename pijn door zijn lichaam trekken, die werd veroorzaakt door het te lang in één houding werken en rekte zich uit. Toen draaide hij zich om en veegde het zweet van zijn gezicht.

‘Joew,’ riep hij en bleef wachten tot de rentmeester bij hem was.

De lange, stevige man kwam recht op hem af, hij droeg een groen uniform en had hoge laarzen aan de voeten. Hij droeg een halflange jas vanwege het weer.

Het was een droge julimaand geweest, de hondsdagen brachten hete dagen en er werd verlangend uitgezien naar een verfrissende plensbui. Land en vee hadden het hard nodig.

Gisteren had het eindelijk met bakken vol uit de lucht geregend. Het was kletsnat in het bos en laarzen waren geen overbodige dracht.

Ook Hermen Kromhof had hoge laarzen aan de voeten.

De veenarbeiders konden vandaag thuisblijven. Morgen hoopten ze weer te beginnen, als het snel droogde tenminste. Het was een goed jaar voor hen geweest tot nu toe. Maar augustus was een verraderlijke maand, het weer kon definitief omslaan zodat er voor de rest van het jaar geen turf meer gestoken kon worden. Het weer moest aangenaam en zacht zijn, met zo nu en dan een goed briesje en droog, vooral droog.

Hermen had geen gedachte over voor een overpeinzing over het weer. Zijn gebruide gezicht, dat verried dat hij vrijwel altijd buiten was, kreeg een bezorgde, maar tevens berustende trek. Hij wist waarom de rentmeester op hem afkwam.

‘Kromhof, je wordt thuis verwacht. Je moeder...’ zei de rentmeester langzaam.

Hermen knikte stom. De afgelopen week was hij elke dag naar zijn werk gegaan in de angstige verwachting dat hij snel naar huis moest komen. Zijn moeder was al enige tijd ernstig ziek en de dokter had vanaf het begin weinig hoop gegeven, de laatste week helemaal niet meer.

Ze was niet oud, dacht hij toen hij de bijl naast zich neerzette en naar zijn korte manchesterjas greep. Nog lang geen zestig.

Zijn blik versomberde, zijn mond vertrok tot een strakke streep. Het maakte zijn gezicht oud. Het rossige haar in grove krullen, dat altijd net iets te lang was, deed vermoeden dat hij een vrolijke, onbekommerde aard had. Die had hij niet, daar had hij het leven niet naar gehad. Het is een beste vent, zeiden de burens, maar lachen is er niet bij. Zelfs bij een uiting van algehele vrolijkheid klonk de lach van Hermen nooit uitbundig.

Als kind al had Hermen altijd ernstig en somber gekeken, hij was te oud voor zijn leeftijd, te introvert ook. Niemand wist wat het kind dacht en voelde, maar iedereen wist hoe het kwam dat het zo ernstig was. Het leven was niet eenvoudig voor een kind met een vader die geen cent in handen kon hebben of hij zette die om in jenever.

Het leven van een fabrieksarbeider was zonder dat al zwaar genoeg. Lange werktijden en weinig verdienen. De oorlogsjaren, die goed en wel achter hen lagen, hadden hun sporen nagelaten, al was Nederland neutraal gebleven.

Er werd meer verdiend in de fabrieken, maar de werkdagen, die in 1911 tot maximaal tien uur werden teruggebracht, waren weer tot twaalf uur opgevoerd. De vakbonden voerden een strijd om betere voorwaarden en er werden steeds meer arbeiders lid van de bonden. Maar de textielheren waren nog steeds oppermachtig.

Het leven was armoedig voor een textielarbeider, maar als de jeneverfles zijn intrede deed, was het leven ondraaglijk voor vrouw en kinderen. De vakbonden hadden ook de strijd aangebonden met het drankmisbruik, want dat misbruik was erg onder het werkvolk. Een huisvader bracht niet zelden zijn halve loon naar de herberg.

‘Wat is er anders nog voor aardigheid aan het leven dan een borrel?’ zeiden sommigen. ‘Thuis heb ik een klagende vrouw en huilende kinderen en een hoop gezeur.’ Misschien hadden ze wel gelijk, maar wat was er voor aardigheid aan het leven voor vrouw en kinderen als vader het geld naar de herberg bracht? vroegen anderen zich af.

Elke donderdagavond stond een handvol huisvrouwen bij de portier van de fabriek om het loon in ontvangst te nemen; anders zou-

den die vrouwen geen cent in de portemonnee hebben voor de huishouding. Geen man verzette zich tegen de vernedering dat zijn vrouw het geld kwam afhalen. Dat was besloten door meneer de fabrikant zelf en werd niet zelden gestimuleerd door de dominee. Maar hoe hij reageerde achter de gesloten huisdeur, was maar de vraag.

Soms greep de fabrikant in. Als hij hoorde over narigheid onder het echtelijk dak, bemoeide hij zich daarmee en liet de vader bij zich roepen voor een stevige reprimande. Het hielp altijd iets, wist iedereen.

Maar het had bij Kromhof nooit geholpen en iedereen wist: met een man die zo'n kwaai en gewelddadige dronk had als Gerrit Kromhof, was het leven een hel. En dat was het geweest voor Hermen, voor zijn zuster Johanna en voor zijn moeder, Anne.

Anne was al een tijd hard ziek en iedereen kon zien dat het einde naderde.

De dokter kwam elke dag en het bleef onveranderlijk hetzelfde: 'Zolang er leven is, is er hoop, Kromhof.' Maar de toon waarop de dokter het zei, sprak zijn woorden tegen.

Hermen besefte al dagen dat je ziende

blind moest zijn om te geloven dat moeder zou herstellen. En nou had Johanna de boodschap gestuurd dat hij thuis moest komen.

De rentmeester schurkte in zijn regenmantel, die te warm was voor de tijd van het jaar, en keek de jongeman na die met grote stappen wegbeende.

Beste werkkraft, hij wilde aanpakken, hij werkte iedere vent aan de kant. Hij was al jaren in het bos aan het werk, was geen man voor de textiel, hij ging kapot aan die machines. Die man moest de wind om de oren voelen.

Zijn vader had hem vele jaren geleden, toen hij van school kwam, meteen de fabriek in willen sturen. De rentmeester had de jongen aarzelend aangenomen op verzoek van schoolmeester De Wit. Hij had er geen moment spijt van gehad. Hermen schuwde de fles jenever, zoals zijn vader hem omarmd had.

Het was een goede jongen voor zijn moeder, daar was iedereen het over eens. Het ging zo vaak van: zo vader, zo zoon. Dat was een geluk voor Anne, want veel geluk in het leven was haar niet beschoren geweest.

Gerrit Kromhof deugde voor geen cent.

Zijn ouders stonden in hoog aanzien en zijn broers en zusters eveneens, maar Gerrit wilde van geen goede raad weten; hij luisterde naar niemand. Hij dronk als een tempelier, vanaf zijn vroegste jaren.

Zijn zuster zei openlijk dat hij zijn oude moeder het graf in had getreiterd. Op haar sterfbed had hij nog geld van haar gestolen om drank te kopen.

Hij trouwde ook nog. Anne Lozeman zat in een nare situatie, dat kon niemand ontkennen. Ze was alleen achtergebleven na een huwelijk van nog geen jaar. Haar man was een sterke gezonde vent, die in negen dagen geveld werd door longontsteking.

Familie had ze niet, haar ouders waren lang geleden overleden en ze was grootgebracht door een tante, die was overleden vlak nadat Anne voor de eerste keer trouwde. Als ze was blijven leven, had Miene Lozeman ongetwijfeld weten te voorkomen dat Anne getrouwd was met Gerrit Kromhof. Miene was een vrouw die van aanpakken wist.

Gerrit Kromhof was al een eersteklas zuipschuit toen hij met Anne trouwde. Ze was van alle kanten gewaarschuwd. Dacht ze werkelijk dat ze die man van de fles kon afhouden? Dan

was ze niet alleen stom, maar ook gek. Volgens velen was het ondenkbaar dat ze werkelijk om Kromhof gegeven had. Ze was in een vlaag van verdriet en waanzin met hem getrouwd en dat moest ze de rest van haar leven bezuren.

In het dorp keek men op het gezin Kromhof neer. Hermen was de oudste, daarna volgde Johanna en nog twee doodgeboren kinderen. Dat kwam door de drank, zeiden zachte stemmen.

Johanna was heel anders dan de stille, teruggetrokken Hermen. Ze was al heel jong naar Almelo vertrokken in een dienstje voor dag en nacht. Het was Johanna geweest die haar broer opstookte de kleine, verwaarloosde woning van Freek Leeflang te huren. Hij wilde niet, maar deed het toch toen zijn moeder zei dat het goed was. Hij had het huisje keurig opgeknapt en was er ingetrokken, alleen.

Dat was niks, vonden de bureu, een jonge vent alleen in een huisje. Maar konden ze hem ongelijk geven? Hij had geen leven thuis, met die dronkenlap van een vader. Die had het hele gezin jarenlang getiranniseerd en geterroriseerd. Er waren veel mannen in het dorp die te veel dronken en hun gezin er

schoon aan waagden, maar ze waren allemaal net een stukje beter dan die Kromhof.

En ineens, op een dag in maart bijna tien jaar geleden, was Gerrit Kromhof verdwenen. Ze hadden hem nog dronken zien waggelen langs de heg naar de achterdeur tegen een uur of zes in de avond. Daarna had niemand hem ooit weergezien.

De geruchten waren legio geweest, iedereen wist wel iets. Hij zou met een dronken kop te water zijn geraakt. Nee, wisten anderen, hij was ertussen uitgeknepen naar Amerika en hij had het laatste geld meegenomen. Nou, dat kon niet veel geweest zijn. Als je de fles als kameraad had, bleef er weinig geld over.

Men had kilometers lang de loop van de smalle rivier gevolgd, die langs het dorp liep. Gerrit was niet te voorschijn gekomen.

In het verleden waren meerdere mensen te water geraakt en door de snelstromende rivier meegevoerd. Ze werden kilometers verderop pas gevonden, vooral kinderen overkwam dat, die zagen geen gevaar. De rivier was verraderlijk, er zaten zelfs kolken in. Soms konden zelfs de Enterse zompen nog niet varen op de rivier en die vrachtboten hadden een diep-

gang van nog geen halve meter. Het kon gebeuren dat enkele dagen later diezelfde rivier even glad was als altijd, maar wel vele meters breder en vooral dieper. Het was een regenrivier, wisten sommigen, die er blijkbaar verstand van hadden.

Veldwachter Willemsen had tien jaar geleden wel een onderzoek ingesteld, hij had een aantal mensen ondervraagd. Maar er was niet veel uitgekomen.

De gebeurtenissen van die dag zeiden veel, maar of ze alles verklaarden?

De ploegbaas in de fabriek had Gerrit ontslagen. Niemand keek daar verbaasd van op. Gerrit stond geregeld stomdronken aan de machine. Hij had vele waarschuwingen gekregen, maar die hadden niets geholpen. Die dag was hij naar de poort gebracht, zoals de gewoonte was als iemand werd ontslagen.

Die bewuste avond had hij in de kleine zijkamer gezeten, waar Anne altijd kookte en waste.

Hermen was naar het huis van zijn ouders gegaan. Zijn vader had ontzag voor hem; Hermen was een kop groter dan zijn vader. En al was Hermen teruggetrokken, bijna stil, en zou hij nooit zijn hand opheffen om iemand te

slaan, toch werd zijn vader minder agressief als Hermen naar hem keek met een strakke blik, want hij was geen partij voor die lange, grote zoon van hem.

Anne was die avond met haar zoon meegegaan. Hermen had het geëist: hij vertrouwde de situatie niet, hij was bang dat er ongelukken zouden gebeuren. Gerrit was anders dan anders geweest, aan de ene kant woester, aan de andere kant meer beheerst en dat was vreemd, want Gerrit kende normaal geen enkele zelfbeheersing.

De volgende morgen zag het huis eruit alsof er een orkaan doorheen was gegaan, maar van Gerrit geen spoor.

Niemand had een idee waar hij gebleven was, hij was als van de aardbodem verdwenen. Willemsen zei deftig dat er niets wees op een misdrijf. Gerrit Kromhof was weggegaan en dat was niet netjes, maar het betrof een volwassen man, die kon gaan en staan waar hij zelf wilde.

Gerrit Kromhof was en bleef weg, sinds die dag in maart 1912. Er had een stuk in de krant gestaan met een verzoek tot opsporing, maar niemand reageerde daarop.

Zelfs in de schrale oorlogsjaren was hij niet teruggekeerd. De meeste mensen dachten dat hij ergens ter wereld op een akelige manier aan zijn einde was gekomen.

Anne Kromhof trok weldra bij haar zoon in en kreeg voor het eerst sinds jaren een plezierig leven. Hermen leek op zijn grootvader, de oude Derk Kromhof. Dat was een fijne man geweest, zei iedereen die hem had gekend. Hoe vaak hadden de burens niet tegen elkaar gezegd dat ze blij waren dat hij geen weet had gehad van de misdragingen van zijn zoon. Hij was vroeg overleden. Zijn vrouw wist het allemaal wél en het had tot haar dood geleid, zeiden meerderen. Beste mensen waren het, ze stonden altijd klaar om te helpen. Waar hadden die zo'n zoon aan verdiend?

Hermen bleef alleen met zijn moeder en Johanna, zijn zuster. Hij leek niet te talen naar een vrouw, ook al kreeg hij de leeftijd om te trouwen.

Hermen raakte nog steeds geen druppel drank aan. 'Ik weet uit eigen ervaring wat het teweegbrengt,' zei hij meer dan eens als jongelui hem wilden uitdagen, hem een oud wijf noemden omdat hij geen jenever wilde drinken. 'Ga je gang maar, jongen, mij niet ge-

zien.' Maar hij liep niet mee in de optocht die tweemaal per jaar door het dorp trok op zaterdagmiddag. Hij droeg de vereniging 'De Blauwe Knoop' en de vakbond een warm hart toe, maar meelopen ging hem net iets te ver. Hermen hield zich liever op de achtergrond.

Twee jaar geleden kwam Johanna weer thuis uit Almelo. Moeder werd minder, Johanna's hulp was gewenst in huis. Hermen verdiende de kost en Johanna deed de huishouding. ze werkte ook nog in de huishouding bij de dokter en daar had ze niet de hele dag voor nodig. Het was een tevreden gezin, er werd zelden een wanklank gehoord. Het respect voor moeder en kinderen nam snel toe, al bleef men zich de vader herinneren.

De Spaanse griep sloeg hen over, al waren meer dan dertig sterfgevallen in dit kleine dorp te betreuren.

Moeder Anne leek na het verdwijnen van Gerrit op te bloeien, maar het had geen stand gehouden. Mager en gebogen ging ze haar weg en leek jaren ouder dan ze in werkelijkheid was.

Een maand geleden werd Anne ziek, bedlegerig, nog magerder dan ze al was. Het was

net een kaars die uitging, dag na dag doofde het levenslicht in de geslagen vrouw.

Hermen zag het gebeuren en hij was machteloos. Johanna was meer dan haar tante die ze nooit had gekend, ze was doortastend en flink. Ze vocht met alles wat ze kon om haar moeder erdoor te slepen. De beste levensmiddelen, appelsienen, bosbessen. Niets was haar te veel, maar het hielp niet. Ze zagen elke dag dat Anne achteruitging en nu werd Hermen geroepen.

Hij liep met grote stappen over de straatweg naar zijn huis. Men zag hem gaan en de lippen knepen op elkaar. Men wist het: het liep op het eind met Anne Kromhof.

‘De laatste jaren waren niet slecht. Ze heeft veel plezier gehad van de kinderen,’ zeiden de burens. ‘Dat moeten wij waarderen in Hermen en zijn zuster. Daar kunnen heel wat mensen een voorbeeld aan nemen. Daar kan zelfs dominee Van Hasselt niets over zeggen.’

Wat ging er straks gebeuren? Zat Hermen straks alleen te koekeloeren? Bleef Johanna bij haar broer? Johanna had de laatste maanden een beetje verkering. Ze wandelde wel eens rond met Jan Willem Bremmer. De jonge-

man was klerk op het kantoor van de textielfabriek. Hij kwam een beetje zacht over, maar dat maakte Johanna wel weer goed. Johanna was niet zo bevroren, die stond haar mannetje wel.

Ze had de leeftijd om te trouwen. Hermen ook, die zou een vrouw moeten zoeken. Maar wie zou die zoon van een zuiplap willen hebben? Het was al heel wat dat Johanna nog iemand als die kantoorklerk had weten te strikken. Ongetwijfeld had 'men' die kantoorklerk allang ingelicht over de situatie bij Kromhof.

Voorlopig was een bruiloft van Johanna helemaal niet aan bod. Ze had wel iets anders aan haar hoofd.

Hermen was zich niet bewust van die praat en liep snel langs de lage, keurig geknipte heg naar zijn huis. De dokter was er, de dominee ook. Maar niet hun eigen dominee, wel de dominee van de naburige gemeente. Dominee Van Hasselt, hun eigen dominee, werd meer dan eens overgeslagen als er ergens nood en armoede waren. Als iemand een opbeurend woord kon gebruiken, kon hij beter naar de kroeg gaan dan naar dominee Van Hasselt, zei men ronduit. Die man kende een aantal bijbelteksten en stuurde je daarmee terug naar je

eigen narigheid. De kroegbaas leefde tenminste nog met je mee.

Als er ziekte en dood in een huishouding verschenen en er was een dominee nodig, haalde men dominee Van Schooten, die in het dorp op enkele kilometers afstand stond.

Die zat ermee in zijn maag, maar na overleg met de collega's en de classis van de kerk, liet hij de mensen niet in de kou staan. Maar elke keer als hij werd geroepen, dacht hij: er moet iets gebeuren. Dit mag niet.

Gesprekken met dominee Van Hasselt hadden niets opgeleverd, zelfs pittige gesprekken niet.

Van Schooten was direct gekomen toen hij werd gewaarschuwd, zoals altijd.

Tegen de avond stierf Anne Kromhof, geboren Lozeman, op de leeftijd van achtenvijftig jaar.

Een zwaar leven had ze gehad, zei dominee Van Schooten en men knikte onbewust. Ja, daar zei dominee zoiets. Niemand had het gemakkelijk, de armoede was volop aanwezig. De oorlog was net achter de rug en die had moeilijke jaren gebracht, waarin bijna niks te koop was, waarin het land kaalgegeten en uitgeteerd was geweest.

Het duurde lang voor men uit het diepe dal omhoog kon klimmen, maar er was weer voldoende te krijgen, al was alles even duur. Het leven veranderde in snel tempo. Overal kwam elektriciteit in huis.

Vooraf de vrouwen waren opgetogen. Eindelijk die walmende petroleumlampen weg uit de woningen. Een schoon knopje dat je eenvoudig omdraaide en er was meteen volop licht. Het was veel veiliger ook dan die brandende lonten in de petroleum.

Met de dood van Anne kwamen de oude verhalen weer naar boven. Iemand dacht zelfs dat Gerrit weleens terug kon komen, nu zijn vrouw overleden was. Anderen wuifden dat idee weg. 'Laat hij maar wegblijven, niemand zit op die man te wachten en Hermen en Johanna wel het minst van allemaal.' Alles werd weer opgerakeld, die hele tien jaar oude geschiedenis. Waar was die man gebleven? Had hij de hand aan zichzelf geslagen? Dan had hij toch een keer gevonden moeten worden? Over een andere mogelijkheid wilden ze niet hardop praten, maar ze dachten het soms wel. Misschien was Gerrit allang begraven voor zijn vrouw hem volgde, alleen niet op de begraafplaats. Niemand durfde het hardop te

zeggen.

Die verhalen dat hij naar Amerika was gegaan? Waar haalde hij het geld vandaan om de overtocht te betalen? Met lege handen kwam je niet in Amerika, ook al emigreerden de laatste jaren weer heel wat mensen omdat de armoede en de ontevredenheid hier te groot werden.

Hermen en Johanna zwegen in alle toonaarden op het gefluister en geroezemoes. De mensen vergaten nooit iets, maar wat had het voor zin om alles op te rakelen?

Ze kwamen massaal naar het kerkhof, midden in het boerenland, ver buiten het dorp. Een beukenhaag markeerde het grondgebied. Het was een oude begraafplaats en zeker al honderd jaar in gebruik. Iedereen praatte over 'het kerkhof', maar dat was niet juist, zeiden betweters. Een kerkhof lag om de kerk. Hun kerkhof was een begraafplaats.

'Geef maar een cent, dan heb je gelijk,' vonden anderen, die er de schouders over op haalden.

De paaltjes van het gewone volk en de zerken van de beter gesitueerden waren keurig gescheiden, eerste klasse en derde klasse.

Gewone arbeiders hadden soms een recht-opstaande steen. Geen grote zware liggende steen, maar een eenvoudige smalle, met daarin gebeiteld de naam en de data van geboorte en overlijden. En bovenop vaak een ingebeitelde treurberk, met zijn breed neerhangende takken. Symbool voor het leven en zijn vergankelijkheid.

Hermen en Johanna liepen vooraan in de stoet. De burenen hadden de lijkwagen met zijn zwarte kleden besproken. Sinds enkele jaren werd de boerenwagen in het dorp niet meer gebruikt.

Ook de strakke begrafenisrituelen waren aan het verdwijnen. Vroeger kwamen eerst de mannen met hun hoge zijden hoeden achter de kist, daarna volgden de vrouwen met de witte kanten mutsen, ten teken van zware rouw.

Het was altijd gegaan volgens de heersende regels: de familie kwam eerst, daarna de burenen en als laatste het belangstellende volk. De laatste jaren liep iedereen door elkaar. De mannen droegen nog steeds de hoge hoed, uit respect voor de overledene. Maar het kwam nog eens zover, dat men gewoon in zijn dagelijkse plunje naar een begrafenis ging en dat

het zwart werd afgeschaft, zeiden ontevreden stemmen. Er veranderde zoveel sinds de oorlog was afgelopen.

Griete Jansen, moeizaam en een beetje mank, liep achter Johanna en Hermen met haar arm door die van haar dochter. Achter hen volgden een paar neven en nichten. Er was bijna niemand meer over van de tak Kromhof. De broers en zusters waren overleden, of ze waren vertrokken naar elders.

Broer Willem Kromhof was vele jaren geleden geëmigreerd naar Canada, ver voor de oorlog, toen velen vertrokken op de vlucht voor de armoede. Een hoogst enkele keer kwam er een deftige brief. Hij scheen het goed te hebben, maar ja, papier was geduldig en wie ging ernaartoe om te controleren of alles wel waar was wat hij schreef?

Anne was de laatste telg geweest van de familie Lozeman, daar was niemand meer van over. Misschien waren er nog verre nichten en neven, maar waar? Anne had altijd gezegd dat ze geen familie meer had.

De burens hadden hun best gedaan. Er was niks op de begrafenis aan te merken, alles was keurig verzorgd.

Hermen keek zwijgend naar de kist, die

wegzakte in het diepe graf. Dag, moeder, zei hij in gedachten. Ik hoop dat je je rust hebt gevonden. Je was nog niet oud, ik had je nog graag wat langer bij me willen houden. Maar dat mocht niet zo zijn. Ja, moeder, we redden ons wel, dat weet je wel. Maak je geen zorgen, maar we zullen je missen, moeder.

2

Die avond na de begrafenis zaten Hermen en Johanna tegenover elkaar aan de tafel. Een mok koffie stond voor hen. Het was een mooie dag geweest, de zon had volop gescheneen alsof ze wilde zeggen dat het allemaal goed was gekomen met Anne.

Ja, dacht Johanna, dat wil ik ook geloven. En toch, als ik de verhalen door de jaren heen beluister, heeft moeder veel aan zichzelf te wijten. Wat bezielde haar met een man als mijn vader te trouwen? Was ze zo wanhopig? Ze stond alleen na dat korte eerste huwelijk, maar ze had geen kinderen. Ze had in haar eigen onderhoud kunnen voorzien, door naar de fabriek te gaan. Waarom deed ze dat niet?

Moeder was anders dan zij, haar enige